YUSUF XOS XOJIB VA KAYKOVUS ASARLARIDA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI YORITILISHINING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Qo‘ldosheva Munisa
qoldoshevamunisa0@gmail.com +998 335074313,
Alimova Muxlisa
muslimbekalimov8@gmail.com +998 882819602,
Kulmatov Perdebek
perdebekkulmatov@gmail.com +998940587906,
Maxmutov Saparbek
saparbekmahmudov.05@gmail.com +998909020529
ChDPU 2-bosqich talablari
Ilmiy rahbar: **Abdalova Sayyora Rustamovna**
CHDPU “Umumiy pedagogika”
kafedrasi o‘qituvchisi
abdalovasayora@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mutafakkirlari Yusuf Xos Hojibning "Qutadgu bilig" va Kaykovusning "Qobusnoma" asarlarida aks etgan ta’lim-tarbiya masalalari qiyosiy tahlil qilinadi. Mualliflar tomonidan ilgari surilgan komil inson g‘oyasi, ilm-fanning ahamiyati, axloqiy fazilatlar va kasb-hunar o‘rganishning tarbiyaviy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, ushbu asarlarning zamonaviy pedagogika fani rivojidagi o‘rni va yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, "Qutadgu bilig", "Qobusnoma", ta’lim-tarbiya, komil inson, axloq, didaktika, Sharq uyg‘onish davri, ma’naviyat.

В данной статье проводится сравнительный анализ вопросов образования и воспитания, отраженных в произведениях мыслителей Центральной Азии - «Кутадгу билиг» Юсуфа Хас Хаджиба и «Кабуснаме» Кайкавуса. Освещаются выдвинутые авторами идеи о совершенном человеке, роли науки, нравственных качествах и воспитательных аспектах обучения ремеслам. Также обосновывается место этих произведений в развитии современной педагогики и их значение в воспитании молодежи.

Ключевые слова: Юсуф Хас Хаджиб, Кайкавус, «Кутадгу билиг», «Кабуснаме», образование и воспитание, совершенный человек, этика, дидактика, Восточный Ренессанс, духовность.

This article provides a comparative analysis of the issues of education and upbringing reflected in the works of Central Asian thinkers - Yusuf Khos Hajib's "Qutadgu Bilig" (Wisdom of Royal Glory) and Kaykovus's "Qobusnoma". The authors' ideas about the "perfect man," the significance of science, moral virtues, and the educational aspects of learning crafts are highlighted. Furthermore, the role of these works in the development of modern pedagogy and their importance in the upbringing of the younger generation is substantiated.

Keywords: Yusuf Khos Hajib, Kaykovus, "Qutadgu Bilig", "Qobusnoma", education and upbringing, perfect man, ethics, didactics, Eastern Renaissance, spirituality.

KIRISH

Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va pedagogik fikr taraqqiyotida XI asr alohida o‘rin tutadi. Bu davrda yaratilgan Yusuf Xos Hojibning "Qutadgu bilig" (Saodatga yo‘llovchi bilim) va Kaykovusning "Qobusnoma" asarlari nafaqat badiiy-tarixiy yodgorlik, balki mukammal didaktik qo‘llanmalar hisoblanadi. Ushbu asarlar yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash, ularga kasb-hunar o‘rgatish va axloqiy fazilatlarni shakllantirishning o‘ziga xos "Dasturilamali" bo‘lib xizmat qiladi [1].**Yusuf Xos Hojib va "qutadgu bilig"da ta'lim g‘oyalari.** 1069-1070 yillarda yozilgan "Qutadgu bilig" asari turkiy tildagi birinchi didaktik doston hisoblanadi. Yusuf Xos Hojib ta’lim va tarbiyani jamiyatning barqarorligi va insonning baxt-saodati bilan bog‘laydi [2].

Bu asar turkiy pedagogika tarixidagi ilk va eng yirik didaktik doston hisoblanadi. Muallif ushbu asar orqali jamiyatni adolat va ilm asosida boshqarish modelini yaratgan. Quyida asardagi ta'lim-tarbiya g‘oyalarining asosiy yo‘nalishlari keltirilgan: Bilim va Aqlning Mohiyati. Yusuf Xos Hojib bilimni insonni hayvonot olamidan ajratib turuvchi va uni ulug‘lovchi asosiy kuch deb biladi. U asarda shunday yozadi: "Zakovat qayerda bo‘lsa, ulug‘lik bo‘ladi, Bilim kimda bo‘lsa, buyuklik bo‘ladi." Bilim (O‘rganish): Inson o‘z mehnati va o‘qishi orqali erishadigan tajriba. Aql (Tug‘ma qobiliyat): Bilimni idrok etish va hayotga tatbiq qilish vositasi. Muallifning fikricha, bilimli kishi zulmatdagi chiroq kabidir, u nafaqat o‘z yo‘lini, balki o‘zgalar yo‘lini ham yoritadi.

METODOLOGIYA

Komil Insonning To‘rt Ramziy Ustuni. Asar to‘rtta qahramonning o‘zaro suhbati va bahsi asosiga qurilgan bo‘lib, ularning har biri tarbiyaning bir yo‘nalishini ifodalaydi:

1. Kuntug‘di (Elik): adolat va qonun ramzi. (Siyosiy tarbiya).
2. Oytoldi (Vazir): baxt va davlat ramzi. (Ijtimoiy tarbiya).
3. O‘gdulmish (Vazirning o‘g‘li): aql va zakovat ramzi. (Intellektual tarbiya).
4. O‘zg‘urmish (Zohid): qanoat va sog‘liq ramzi. (Ma’naviy-axloqiy tarbiya)

Til Odobi va Nutq Madaniyati. Yusuf Xos Hojib tilni tarbiyaning eng muhim vositasi deb hisoblaydi. Uning fikricha, til insonni ham aziz qilishi, ham xor qilishi mumkin: Tilingni avayla: Keraksiz so‘zdan tiyilish – aql belgisidir. Shirinso‘zlik: Insonlarga faqat ezgu va foydali so‘zlarni aytish lozim. "Kishi ko‘rki so‘zdir, so‘z ko‘rki esa tildir."

Ilm va Amaliyot Birligi. Asarda shunchaki kitobiy bilim olish yetarli emasligi uqtiriladi. Haqiqiy olim – bilganiga amal qilgan kishidir. Agar olim o‘z bilimi bilan elga foyda keltirmasa, u "yonib turgan shamga o‘xshaydi, o‘zini yondiradi-yu, atrofga ziyo bermaydi".

Oila va Bolalar Tarbiyasi. Muallif farzand tarbiyasida ota-onaning mas’uliyatini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Uning qarashicha: Bolaga yoshligidan bilim va hunar o‘rgatish shart. Agar bola tarbiyasiz bo‘lsa, aybni ota-onadan qidirish kerak. Tarbiyada qat’iyat va mehr uyg‘un bo‘lishi lozim."Qutadgu bilig"dagi ta'lim g‘oyalari didaktik (o‘rgatuvchi) xarakterga ega bo‘lib, u insonni ham dunyoviy saodatga (davlat, amal, obro‘), ham ma’naviy kamolotga erishishini ko‘zda tutadi. Bu asar XI asrdayoq "Ta'limning maqsadi – baxtli insonni shakllantirish" degan insonparvarlik g‘oyasini ilgari surgan.1082-1083 yillarda yozilgan "Qobusnoma" asari Kaykovus tomonidan o‘g‘li Gilonshohga nasihat tariqasida bitilgan. Bu asar ko‘proq hayotiy-amaliy tajribalarga asoslangani bilan ajralib turadi [3].Bu asar Sharq pedagogikasida amaliy axloq va turmush odobi ensiklopediyasi hisoblanadi. Agar Yusuf Xos Hojib ko‘proq davlat boshqaruvi va falsafiy ta’limga urg‘u bergan bo‘lsa, Kaykovus hayotiy tajriba, kundalik muomala va aniq kasb-hunar egallashni birinchi o‘ringa qo‘ygan. Asardagi amaliy tarbiyaning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

Farzand tarbiyasining bosqichma-bosqichligi. Kaykovus bolani tug‘ilganidan boshlab tarbiyalash lozimligini uqtiradi. U otaning farzand oldidagi burchlarini quyidagicha belgilaydi: Ism qo‘yish: Farzandga ma’noli va chiroyli ism qo‘yish (bu bolaning jamiyatdagi ilk nufuzi). Doya va murabbiy tanlash: Bolaga sut beradigan doyadan tortib, unga bilim beradigan ustozning (atolid) ham axloqi pok bo‘lishi shart. Ilm va hunar: Bolaga o‘qish, yozish va suzish kabi amaliy ko‘nikmalarni o‘rgatish.Kasb-hunar – Hayot asosi. "Qobusnoma"ning eng kuchli tomoni - mehnat tarbiyasidir. Kaykovus o‘g‘li Gilonshohga qarata: "Agar ota-onangdan qolgan boylik bo‘lsa ham, hunar o‘rgan, chunki ota-onadan qolgan mol-dunyo shamol kabi tez o‘tib ketadi," - deydi. Asarda 40 dan ortiq kasb egalari (kotib, tabib, munajjim, savdogar, dehqon va boshqalar) uchun zarur bo‘lgan professional etika (kasb odobi) bayon etilgan. Har bir hunarning o‘z siri va jamiyatdagi o‘rni tushuntirilgan.

Ijtimoiy muomala va muloqot odobi. Kaykovus o‘quvchini jamiyatda "ustasi farang" bo‘lishga o‘rgatadi. Uning nasihatlari o‘ta realistik: So‘zlashish odobi: Kattalar gapirganda jim turish, yolg‘on gapirmaslik, ammo hamma haqiqatni ham har joyda aytavermaslik (ehtiyotkorlik). Do‘st tanlash: "Do‘stsiz kishi - o‘ng qo‘lsiz kishi kabidir". Do‘st tanlashda uning asliga, tarbiyasiga va sadoqatiga e’tibor berish kerak. Mehmondorchilik: Mehmonga borish va mehmon kutishning nozik qoidalari (dasturxon odobi).

MUHOKAMA

Jismoniy va ruhiy chiniqish. Asarda inson o‘z sog‘lig‘ini asrashi, ovqatlanishda me’yorni bilishi va jismonan baquvvat bo‘lishi ta’limning bir qismi sifatida qaraladi. "Sog‘likni saqlash sirlari" haqidagi boblar hozirgi tibbiy pedagogika asoslari bilan hamohangdir.

Iqtisodiy tarbiya (Tejamkorlik). Kaykovus pul topish va uni sarflash san’atini o‘rgatadi: Topgan daromadning bir qismini saqlash. Isrofgarchilikka yo‘l qo‘ymaslik, lekin baxil ham bo‘lmaslik. Qarz olishdan qochish va va’daga sodiq qolish. Yusuf Xos Hojib va Kaykovus: Qisqa qiyos (1-jadval).

Mezon	**Yusuf Xos Hojib**	**Kaykovus**
Yo'nalish	Siyosiy-falsafiy didaktika	Hayotiy-amaliy didaktika
Asosiy qahramon	Adolatli hukmdor va oqil vazir	Har tomonlama rivojlangan shaxs
Uslub	Ramziy doston (she'riy)	Nasihatnoma (nasriy)
Markaziy tushuncha	Saodatga bilim bilan yetish	Hayotda o'z o'rnini hunar bilan topish

"Qobusnoma" - bu shunchaki kitob emas, balki XI asrning "Muvaffaqiyatga erishish strategiyasi"dir. Kaykovusning amaliy tarbiya borasidagi qarashlari yoshlarni real hayotga tayyorlashda, ularda hayotiy ko‘nikmalarni (soft skills) shakllantirishda bugun ham o‘z qimmatini yo‘qotmagan.

Yusuf Xos Hojib va Kaykovusning pedagogik qarashlari bir-birini to‘ldiradi (2-jadval):

Mezon	**Yusuf Xos Hojib**	**Kaykovus**
Maqsad	Davlatni boshqaradigan, adolatli va oqil shaxsni tarbiyalash.	Jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan, mulohazali va hunarli shaxsni tarbiyalash.
Bilimga yondashuv	Nazariy va falsafiy bilimlar, aqlning qudrati.	Amaliy tajriba, hayot maktabi va kasbiy mahorat.
Axloq	Ijtimoiy adolat va jamoat	Individual fazilatlar va shaxsiy

	manfaati.	manfaat (ehtiyotkorlik).

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asoslari. Har ikki asarda ham quyidagi axloqiy mezonlar ustuvor: Til odobi: Tilni tiyish, faqat yaxshi va mazmunli gapirish ("So'z - kishi or-nomusi"). Kattalarni hurmat qilish: Ota-ona va ustoz haqqini ado etish. Saxiylik va kamtarlik: Odamlar bilan muomalada andishali bo‘lish[4]

XULOSA

Demak, "Qutadgu bilig" va "Qobusnoma" asarlari oradan o‘n asr o‘tgan bo‘lsa-da, o‘zining tarbiyaviy ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Yusuf Xos Hojibning davlat miqyosidagi keng falsafiy mushohadalari hamda Kaykovusning hayotiy, kundalik turmush va kasbiy odob borasidagi o‘gitlari bugungi kunning zamonaviy pedagogik texnologiyalari bilan uyg‘unlashib, komil inson tarbiyasida muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadgu bilig" (Saodatga yo‘llovchi bilim) va Kaykovusning "Qobusnoma" asarlari nafaqat badiiy-tarixiy yodgorlik, balki mukammal didaktik qo‘llanmalar hisoblanadi. Ushbu asarlar yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash, ularga kasb-hunar o‘rgatish va axloqiy fazilatlarni shakllantirishning o‘ziga xos "Dasturilamali" bo‘lib xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudova M. Sharq pedagogikasi durdonalari. -Toshkent: "Ma’naviyat", 2017. -192 b.
2. Yusuf Xos Hojib. Qutadgu bilig (Saodatga yo‘llovchi bilim). B. To‘xliyev tahriri ostida. -Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2015. C-416 b.
3. Kaykovus. Qobusnoma (Nashrga tayyorlovchi: S. Dolimov). -Toshkent: "O‘qituvchi", 2011. -176 b.
4. Zunnunov A. Pedagogika tarixi. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. -Toshkent: "Sharq", 2004. -335 b.